

Principerna från encyklikan *Pacem in Terris*
Anförande vid seminarium ”Till tjänst för samhället”
2013-04-25

Den 11 april 1963 publicerade Johannes XXIII encyklikan *Pacem in Terris*, Fred på jorden. Det sker under en för kyrkan mycket hoppfull och kreativ period och för världen under den kanske mest spänningsladdade perioden efter andra världskriget. *Pacem in Terris* är den första encyklikan som förutom att den riktas till hierarkin och de troende, också riktas till alla människor av god vilja. Johannes XXIII avled den 3 juni och därmed blev *Pacem in Terris* det testamente som denne mycket älskade påve efterlämnade till världen.

Världen stod inför ett kärnvapenkrig genom Kubakrisen när 2 Vatikankonciliet öppnade 11 oktober 1962. Det påverkade säkert de radikala ställningstaganden som konciliet kom att göra liksom att det var ett direkt incitament till encyklikan *Pacem in Terris*. Oscar Beozzo skriver i sin analys av det politiska klimatet under konciliet förberedelseprocess att ”Under det internationellt spända läget när Sovjetunionen byggde berlinmuren och amerikanerna svarade med nya kärnvapenprov, vilket omedelbart följdes av en serie sprängningar av testbomber i Sovjet, så antog Johannes anföranden en starkare ton. Den 10 september 1961 övergav han det kalla krigets logik och stödde nedrustningsförslagen från de icke-allierade länderna. Påvens vädjan välkomnades särskilt i Sovjetunionen där Chrustjov själv uttalade sig i Pravda: ’Johannes XXIII hyllar förnuftet när han varnar regeringar för en vittomfattande katastrof och uppmanar dem att inse vilket enormt ansvar de har gentemot historien. Hans vädjan är ett gott tecken. I vår tid med dess ytterst destruktiva redskap att slakta människor med, är det otillbörligt att spela med nationernas öde.’”¹

Glöden efter andra världskriget hade inte slocknat. I augusti 1961 byggdes Berlinmuren för att stoppa flykten från öst till väst. Fidel Castro tog ledningen över Kuba 1959 och Chrustjov skickade atomvapen till havs för att skydda landet mot USA och det var just i oktober – november 1962 som det höll på att bli en direkt konfrontation mellan USA och Sovjet. Påven vädjade till Chrustjov att upphöra med de militära fartygstransporterna, vilket han gick med på om USA upphörde med blockaden av fartygen. Påvens diplomatiska ansträngningar var givetvis bara en i raden. Men det blev en betydelsefull gest från kyrkans sida, inte minst som Heliga Stolen då inte hade några diplomatiska förbindelser

¹ Beozzo, J., Oscar, ”The External Climate”, i Alberigo, Giuseppe och Komonchak, Joseph, A., *History of Vatican II, Volume I, Announcing and Preparing Vatican Council II, Toward a New Era in Catholicism*, Orbis Books / Peeters, Maryknoll / Leuven, 1995; ss 401-402

med vare sig USA eller Sovjet.² När den akuta krisen väl lagt sig var terrorbalansen ett faktum.

Johannes XXIII hade under konciliets förberedelseperiod givit ut socialencyklikan *Mater et Magistra* i maj 1961 för sjuttioårsjubiléet av den första socialencyklikan *Rerum Novarum*. Fokus läggs här på termen ”socialisering” som analyseras ur olika synvinklar och påven hade också inspirerats av dominikanen Louis-Joseph Lebrets ekonomiska arbete i centret *Economie et Humanisme* som grundats redan 1942. Encyklikan återger förvisso en traditionell lära på flera punkter som privat egendom, arbetsliv, företag och så vidare, men utan en moralistisk ton och påven talar till förmån för välfärdsstaten, något Vatikanen tidigare tagit avstånd från som en förtäckt kommunism. Fattigdom och utveckling behandlas ur ett internationellt perspektiv, kolonialism och underutveckling fördöms. Encyklikan kom att påverka hållningen i de sociala frågorna under hela konciliet.³

I ett radiotal 11 september 1962, precis en månad före konciliets öppnande, säger Johannes XXIII: ”När vi konfronteras med underutvecklade länder så presenterar sig Kyrkan sådan hon är och önskar vara, som en kyrka till för alla, och särskilt som de fattigas kyrka.” Det här blev namnet på en intern grupp av biskopar under konciliet, nämligen ”de fattigas kyrka”.⁴

Företrädaren för ”de fattigas kyrka” som träffades på det belgiska seminariet i Rom första gången den 26 oktober 1962 blev Helder Camara som i början var hjälpbiskop i Rio de Janeiro men som utnämndes av Paulus VI till ärkebiskop av Olinda och Recife 1964. Kardinalen och ärkebiskopen av Lyon, Pierre Gerlier, presiderade gruppens första möte och höll ett brandtal för att återupprätta kyrkans trovärdighet. ”Kyrkans plikt i vår tid är att på ett kreativt sätt svara på det lidande som så många människor befinner sig i (...) Det är ofrånkomligt att kyrkan, som inte har någon önskan om att vara rik, befrias från rikedomens ansikte. Kyrkan måste se ut så som hon är: de fattigas moder, vars främsta omsorg är att ge både kroppslig och andlig föda till sina barn.” Gruppen ”de fattigas kyrka” mottogs positivt av både Johannes XXIII och sedermera Paulus VI, som själv tillhört gruppen som kardinal Montini.⁵ Ärkebiskopen i Bologna,

² Fogarty, Gerald, P., ”The Council gets Underway” i Alberigo, Giuseppe och Komonchak, Joseph, A., *History of Vatican II, Volume II, The Formation of the Council's Identity, First Period and Intersession, October 1962 – September 1963*, Orbis Books / Peeters, Maryknoll / Leuven, 1997; ss 94-96

³ Beozzo, J., Oscar, ”The External Climate”, i Alberigo, Giuseppe och Komonchak, Joseph, A., *History of Vatican II, Volume I, Announcing and Preparing Vatican Council II, Toward a New Era in Catholicism*, Orbis Books / Peeters, Maryknoll / Leuven, 1995; s 382

⁴ 1914 - 2002

⁵ Raguer, Hilari, ”An Initial Profile of the Assembly”, i Alberigo, Giuseppe och Komonchak, Joseph, A., *History of Vatican II, Volume II, The Formation of the Council's Identity, First Period and Intersession, October 1962 – September 1963*, Orbis Books / Peeters, Maryknoll / Leuven, 1997; ss 200 - 203

kardinal Lercaro, var den som först tog upp begreppet ”de fattigas kyrka” under själva konciliesessionen, den 6 december 1962. Han gick då ganska långt och menade att det borde vara det enda temat för hela konciliet, ”den sammanhållande idén, den utgångspunkt som ger ljus och sammanhang för alla ämnen som vi har diskuterat så här långt och för allt det arbete som återstår.” Han förespråkade också en ny ledarstil för de kyrkliga ämbetena. Men hans profetiska vision visade sig vara för avancerad för konciliet.⁶ Det verkar onekligen som att detta tar konkret form hos vår påve Franciskus och man kan säga att det nu är en del av hela kyrkans självuppfattning.

Det som jag nu framfört måste vi se som en bakgrund till *Pacem in Terris*. Av förklarliga skäl anförs inga särskilda principer för det ekonomiska livet i dokumentet. Påven är helt inriktad på grunderna för en fredlig samexistens mellan folken och nationerna. Samtidigt finns det inga vattentäta skott mellan kyrkans grundläggande principer för politisk samexistens och det ekonomiska samspelet i världen. De har alltid hängt intimt samman i den katolska socialläran även om olika dokument fokuserar på olika teman.

Pacem in Terris består av en inledning och fem delar. Trots det spända politiska bakgrundsläget genomsyras texten av hopp och en utvecklingsoptimism som var ganska typisk för hela sextioalet. I inledningen skriver påven att ”Naturvetenskapens framgång och teknologins upptäckter visar först och främst på Guds oändliga storhet, han som skapat universum och människan själv”, §3.

Den första delen har rubriken ”Ordningen mellan folken” och är en reflektion över de mänskliga rättigheterna utifrån både kyrkans tolkning av naturrätten och kyrkans lära. Kapitlet delas upp mellan ett avsnitt om rättigheter och ett om plikter. Det fastslås att varje människa till sin natur är utrustad med intelligens och fri vilja och utifrån detta följer att varje person har både grundläggande rättigheter och förpliktelser, §9. För vårt vidkommande konstaterar encyklikan att varje människa utifrån naturrätten har rätt till att arbeta men att detta inte får ske utifrån tvång, § 18. Mänskliga arbetsvillkor betonas i § 19 och i påföljande paragraf fastslås att ”arbetaren har rätt till en lön som avgörs utifrån rättvisans kriterier och som står i relation till de resurser som finns för handen för att garantera arbetaren och hans familj en levnadsstandard som bekräftar människans värdighet.” Encyklikan påpekar också att rätten till privat egendom motsvaras av en social förpliktelse, § 22. Mötes- och föreningsfriheten understryks som en del av arbetsrätten, § 23, liksom rätten att emigrera och bli mottagen i andra länder, § 25.

⁶ Ruggieri, Giuseppe, ”Beyond an Ecclesiology of Plemics, The Debate on the Church”, i Alberigo, Giuseppe och Komonchak, Joseph, A., *History of Vatican II, Volume II, The Formation of the Council's Identity, First Period and Intersession, October 1962 – September 1963*, Orbis Books / Peeters, Maryknoll / Leuven, 1997; ss 345 - 346

Avsnittet om människans plikter fokuserar på det ömsesidiga samarbetet för att bygga upp en allmän välfärd, §§ 31 – 33. I slutet av samma avsnitt beskriver påven det aktuella världssamfundet utifrån tre särskilda drag. Först konstateras att arbetarklassen har nått en fast grund i det ekonomiska och offentliga livet, § 40. Därefter sägs att kvinnor numera också börjar ta del i det offentliga livet, § 41 och i § 42 beskrivs en avkolonialisering som gör att inga nationer längre är underkastade andra.

Encyklikans andra del har som rubrik ”Relationen mellan individerna och de allmänna myndigheterna inom en stat”. Här sägs att de som innehar legitim auktoritet för att bevara statens institutioner har fått denna sin auktoritet från Gud och det hänvisas till Romarbrevet, § 46. Makten är däremot villkorad och underkastad den moraliska ordningen, även om denna i sin tur inte definieras. I *Pacem in Terris* erkänns demokratin som system endast indirekt och det är först i och med pastoralkonstitutionen, *Gaudium et Spes*, från 2 Vatikankonciliet som kyrkan definitivt ställer sig bakom en konstitutionell demokrati. Samtidigt utläggs principen om det gemensamma bästa som en förpliktelse för alla samhällen, §§ 53 – 59. De civila myndigheternas hela existensberättigande vilar på just den principen, § 54. I § 58 definieras det gemensamma bästa utifrån ett citat från *Mater et Magistra*: ”det allmänna bästa omfattar alla de sociala förutsättningar som möjliggör eller underlättar för människorna att fullt utveckla allt som är värdefullt för dem.”⁷ I § 64 noteras särskilt de mer ekonomiska förutsättningarna för att det gemensamma bästa ska föreligga i en stat. Bland annat poängteras att försäkringssystemen måste garanteras av staten i händelse av sjukdom, olyckor eller ökad försörjningsbörda i en familj. Det anses också vara statens plikt att se till att det finns anställningsmöjligheter för människorna. I den andra delen behandlas också staternas rättssystem, §§ 65 - 72 och medborgarnas delaktighet i det offentliga livet, §§ 73 - 79.

Den tredje delen i *Pacem in Terris* utlägger relationerna mellan staterna och är på sitt sätt encyklikans främsta objekt. Eftersom det här snarare berör politikens område och inte specifikt vårt tema om ekonomin så vill jag bara nämna ett par saker. Även i relationen mellan staterna ligger principen om det gemensamma bästa som grund. Johannes XXIII fokuserar starkt på folkliga minoriteter och deras rättigheter, §§ 94 – 97. Balansen mellan befolkningsstorlek, brukbar jord och tillgång till kapital nämns som något nödvändigt och som bör leda till en solidaritet mellan nationerna utan att några konkreta förslag framförs, §§ 101 – 102. Sedan tas frågorna om politiska flyktingar respektive nedrustning upp. Sist i tredje delen behandlas utvecklingsländernas situation och de ekonomiskt starka ländernas förpliktelse att stödja de förstnämnda, §§ 121 – 125.

⁷ *Mater et Magistra*, § 65

Del fyra har rubriken ”Relationen mellan människor och politiska grupperingar med världssamfundet” och handlar om överstatliga organ som Förenta Nationerna. Det konstateras att inga enskilda stater kan garantera det universella gemensamma bästa och att vi behöver fungerande överstatliga organ för att lösa problem som har världsomspännande konsekvenser. I § 138 uttrycks också faran med sådana organ ”Svårigheten ligger i att det finns skäl att frukta att en överstatlig eller världsvid offentlig myndighet, som insatts av de mäktigare staterna med tvång skulle bli ett instrument för ensidiga intressen; och även om så inte vore fallet, skulle det vara svårt för en sådan myndighet att inte bli misstänkliggjord för partiskhet i de handlingar man utför, vilket skulle underminera dess effektivitet.” I slutet av fjärde delen lyfts Förenta Nationerna fram som den världsomfattande myndighet som skulle kunna förverkliga det universella gemensamma bästa.

Encyklikans sista och femte del innehåller pastorala uppmaningar där alla uppmantras att ta del i det offentliga livet och bidra till att det gemensamma bästa förverkligas. Påven understryker att det här inte räcker med att vara brinnande i tron för en god sak utan att vi också måste skaffa oss den rent tekniska kompetensen för att göra ett gott arbete i samhället. Han betonar att vi måste engagera oss i de civila organisationerna och förändra dem inifrån, §§ 147 – 148.

I *Pacem in Terris* fokuserar Johannes XXIII på de strukturer som kan bygga upp goda relationer människor emellan. Det gäller både på lokal, nationell och global nivå och handlar om såväl en rättvis fördelning av jordens resurser som om grundläggande mänskliga fri- och rättigheter. De går hela tiden hand i hand med varandra och är en förutsättning för fred och utveckling liksom för att lösa de problem som har med det universella gemensamma bästa att göra. Det är självklart att man 1963 inte direkt kunde nämna dessa saker vid namn och på det sätt vi gör idag. Här saknas exempelvis miljöfrågorna och den klimatkatastrof som vi står inför, men man lade samtidigt grunden för hur vi borde se på migrationsfrågan. *Pacem in Terris* var ett inlägg i den aktuella världspolitiken 1962 – 63 men dess principer håller till stor del än idag och de spelade en viktig roll för 2 Vatikankonciliet slutdokument, inte minst *Gaudium et Spes*.

Sr Madeleine Fredell OP